

ЗБЕРЕЖЕННЯ ДОКУМЕНТІВ ЗАКЛАДЕНИХ У «НАРІЖНОМУ КАМЕНІ» АРХІТЕКТУРНИХ СПОРУД

Розглянуто зміст історичних документів, закладених в архітектурних спорудах під час їх зведення та консерваційні заходи для збереження інформаційної цінності артефактів.

Ключові слова: документи, консервація, наріжний камінь.

Dzєndzeluk L., Loda L.

PRESERVATION OF DOCUMENTS LAID IN THE ‘CORNERSTONE’ OF ARCHITECTURAL BUILDINGS

This paper reviews the content of historical documents built in the architectural structures during their construction and conservation measures to safe the information value of artifacts.

Keywords: documents, conservation, cornerstone.

Давні документи зазвичай зберігаються у сховищах архівів, наукових бібліотек, приватних колекціях. Іноді оригінали, а здебільшого їх копії, можемо бачити у музейних експозиціях. При сприятливих умовах зберігання, захищені папками чи футлярами, документи через віки переносять закарбовану в них інформацію. При цьому значимими стають не лише тексти, а й матеріальні складові (писемна основа, чорнило), техніка творення пам'яток, мистецькі прийоми оздоблення, спосіб збереження документів, докази про традицію вшановування тощо.

Знахідки писемних пам'яток при археологічних розкопках рідкісні, адже органічні матеріали, з яких вони виготовлені (папірус, папір, пергамент, шкіра, береста, дерево, тканина) у ґрунті зберігаються лише за відсутності мікрофлори. Повітря і вода сприяють активному розмноженню мікроорганізмів, які знищують органіку, перетворюючи її у порошок. Однак, якщо одна з умов відсутня, то все чудово зберігається. Природному консервуванню органічних решток сприяють болотяні землі, оскільки волога перекриває доступ повітрю, а також пустелі, де відсутня вода. За інших умов до сучасника доходять лише ізольовані документи, захищені спеціальними боксами, капсулами, посудинами. За посередництвом реставраторів вони стають дослідницькими об'єктами, предметами для вивчення.

Відомо, що ще у четвертому тисячолітті до н. е. в Давньому Єгипті у великі овальні скрині-капсули вкладали папірусні сувої в дерев'яних або шкіряних футлярах. До кожного документа прикріплювали бірку – «титулус» (початкові слова із порядковим номером) [1, с. 407]. Використовували й глиняний домашній посуд, так у 1947 р. серед гір Палестини біля західного узбережжя Мертвого моря знайдено печеру, де у трьох глиняних глеках виявлено 7 шкіряних сувоїв з давніми біблійними текстами, які науковці датують II ст. до н. е. [1, с. 43].

На шанобливе ставлення до писемного слова у глибоку давнину вказує також трудомістке виготовлення мініатюрного сувою із надзвичайно тонкого пергаменту з повним текстом гомерівської «Іліади» (всього 24 пісні) прихованого в шкарлупі грецького горіха [1, с. 44].

Традиція зберігання й передавання інформації прийдешнім поколінням поширювалася у різних країнах у всі часи. Відомий гарний звичай доносити інформацію щодо часу і обставин побудови тієї чи іншої споруди. Так колись на наріжному камені¹, яким започатковували будову, викарбовували ім'я будівничого. Зазвичай це була досить важлива подія, яка проходила в урочистій обстановці із залученням священнослужителів. Бувало, що в спеціально зарезервовані заглиблення наріжного

¹ Вираз «наріжний камінь» – словосполучення, в якому кожне слово несе лексичне навантаження, застосовуване у будівельній справі. У стародавні часи, стверджують фахівці, дуже складним процесом у

каменю, вкладали предмети, які відповідали часу: газети, монети з роком будівництва та спеціально складені послання тощо.

Окрім передання інформації традиція торкалася й містичних поглядів. Так відомо, що в минулому при будівництві використовували елементи анімізму². Обряд включав захоронення в фундаменті живої істоти з метою отримання сильного духа, покровителя нового дому. Побутували також звичаї фіксувати рік побудови чи прізвисьце господаря на балці під дахом і наносити хрести й сонячні знаки-обереги. (До того ж піддашся вважали улюбленим місцем перебування домовика, що оберігав дім од усякої нечисті.) Очевидно така традиція запису інформації переносилася крізь віки і зустрічається й сьогодні, уже не маючи надприродного змісту.

Знайдені в будівлях матеріальні носії інформації, зокрема зруйновані в тій чи іншій мірі документи, що містять відомості про зведення споруд, пройшли реанімацію у відділі наукової реставрації та консервації рідкісних видань Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника. Серед них двосторонній рукописний документ польською мовою, датований 19 червня 1827 року, написаний у Львові. Це копія документа, вкладеного в наріжний камінь при відбудові приміщень колишнього монастиря Кармеліток босих³. Рукопис містить інформацію про те, що граф Юзеф Максиміліан Оссолінський заснував наукову бібліотеку (Інститут), до якої увійшли колекції друкованих книг, рукописів, географічних карт, медалей, дереворитів та мідьоритів зібраних ним протягом кількох десятків років. На потреби Інституту граф виділив досить великі кошти – щорічні доходи із свого маєтку в сумі 7000 золотих римських сріблом. Для збереження цих фондів купив приміщення (монастир з церквою) вартістю 23710 ринських⁴. На посаду літературного куратора Інституту Оссолінський запросив Генріха Любомирського⁵, а економічне кураторство над бібліотечними скарбами доручив Теодорові Броневському⁶. Любомирський долучив до бібліотеки й свою колекцію (рукописні книги, медалі, монети та картини), заснувавши окремий підрозділ під назвою Музей Любомирських. Своїми дарами збагатили цей Інститут і багато інших громадян.

У розглядуваному документі викладено хронологічну приналежність будівлі. Так з 1677 р. – це згаданий монастир, після касаційних реформ цесаря Йосифа II у 1782 р. будинок передано семінарії, а пізніше переобладнано на військову пекарню. У 1812 р. будівля згоріла й у 1817 р. на відкритому аукціоні граф Оссолінський викупив її у релігійного фонду.

У 1826 р., після смерті Оссолінського, Г. Любомирський подбав про реставрацію цього будинку, під час якої виявилось, що деякі частини настільки ушкоджені, що потребують перебудови. Саме при зведенні нових стін 19 червня 1827 року львівський архієпископ Андрій Алоїзі Скарбка-Анквіч поблагословив наріжний камінь із закладеним документом, копію якого реставровано.

Реставраційний об'єкт, розміром 26 x 42,5 см, мав незначні забруднення, втрати, заломы по краях, розриви в місцях складання і потребував косметичних операцій: очищення, заповнення втрат, зміцнення розривів, розрівнювання. Консерваційні роботи проводила досвідчений реставратор Гринів Г. Й. у грудні 2008 р. Оскільки основою слугував окислений папір, тому окрім естетичних заходів важливими були нейтралізація негативного (з хімічної точки зору) середовища та структуральне зміцнення паперу методом імпрегнації желатиновим розчином. Сьогодні валоризований документ зберігається у відділі рукописів ЛННБУ імені В. Стефаника⁷.

² Анімізм – віра у наявність душі чи духа в явищах природи, речах та предметах навколишнього світу.

³ З 1593 р. орден босих кармелітів отримав самостійність. У Римо-Католицькій Церкві його зараховано до числа «жебракуюч орденів, члени яких займаються місіонерством, благодійністю та освітою. У XVII–XVIII ст. монастирі кармелітів були в багатьох містах України, зокрема й у Львові.

⁴ Ринський – український відповідник польського перекладу *złoty reński* – західноукраїнська назва австрійського гульдена періоду конвенційної валюти (1753–1857 рр.).

⁵ Генріх Любомирський (1777–1850) – політичний діяч Галичини, меценат, засновник музею князів Любомирських у Львові, який став першим приватним музеєм загальнодоступним для відвідувачів.

⁶ Теодор Броневський – внук Анелі Оссолінської, тітки Юзефа Максиміліана Оссолінського.

⁷ ЛННБУ – Ф. 54, Оп. I, Спр. 10 – Арк. 39.

Інформацію про зведення будівлі у Чернівцях містив інший реставраційний об'єкт, який надійшов з Чернівецького музею історії та культури євреїв Буковини. Аркуш з одностороннім друкованим румунською мовою текстом 30-х років ХХ століття засвідчував про закладання наріжного каменю корпусу єврейського шпиталю імені Кароля Фердинанда I. У книзі «Прогулка по Черновцям» Ігор Чеховський констатує, що першу лікарню для хворих і людей похилого віку, яку утримувала іудейська громада, було споруджено на вулиці Синагоги ще в 1791 році. Упродовж 1854–1855 років лікарня була перебудована [2]. А розглядуваний нами документ засвідчує, що у 1930-х роках було зведено новий корпус цієї лікарні за кошти – пожертву Йозефа Шмідта – уродженця Буковини, співака, відомого в Європі в міжвоєнний період.

Знайдений під час ремонту лікарняного корпусу документ містився у металевому тубусі, пошкодженому корозією. Паперовий аркуш, розміром приблизно 21×8 см, перебував у жалюгідному стані: забруднений, скручений, зашкарбулий, крихкий, потовщений нашаруванням невідомої природи (у вигляді яєчної шкарлупи), із втратами. Будь-яке, навіть незначне, фізичне навантаження призводило до руйнування цілісності, а найважливіше – до втрати текстової частини. Тому відповідальність реставраторів перед фондоутримувачем, дослідниками та майбутніми поколіннями була надзвичайно високою. Розгорнути документ, повернути йому експлуатаційно-експозиційні властивості – ось основне завдання, яке стояло перед реставраторами. Цинковий тубус також потребував консерваційних дій: очищення, призупинення корозії.

Першочерговими завданнями реставраторів були пластифікація, нейтралізація лужного середовища, укріплення матеріальної основи в цілому. Складність полягала в усуненні полімерної плівки, що утримувала папір у вигнутій формі (ідентичній формі футляра). Для забезпечення збереженості тексту застосовували профілактичні заклейки. Механічне усунення клейової полімерної плівки після тривалого зволоження звільнило об'єкт від напруги і дозволило повернути площинність. Насичення метилцелюлозним розчином та дублювання на нову основу забезпечило міцність документа. Після цього його очистили та надали естетичної довершеності шляхом незначного ретушування окремих літер. Футляр звільнили від нальоту іржі та законсервували захисною парафіною плівкою. Реставраційні роботи виконували Гончарова Н. Є. та Дзендзелюк Л. С. у квітні 2012 року.

Ще два схожі документи були надані для реставрації від громад церков Львівщини. Один з них (ушкоджений в меншій мірі) знайдено під час реставрації церкви Всіх святих українського народу⁸ села Вузлове Радехівського району. Вкладений у скляний посуд, він був замурований в заглибленні наріжного каменю. Реставрацію документа ініціював вчитель історії місцевого природничо-економічного ліцею Покотило І. І. Інший (сильно зруйнований) документ був схований у пляшці в піддашші церкви Пресвятої Трійці села Потеличі Жовківського району. Обидва документи створені в першій половині ХХ століття і мають подібну конструкцію. Це видовжені аркуші увінчані хрестом, під яким розташовано текст засвідчений підписами. Зміст послань доносить час, місце закладання чи освячення храму, містить перелік присутніх шанованих осіб місцевого уряду та духовенства, особистостей, дотичних до побудови церкви, а також відомості щодо жертводавців та мобілізації коштів.

Аналізуючи місце зберігання документів, можна стверджувати, що у наріжному камені закладали інформацію щодо започаткування будівництва, натомість документи з піддашся – про завершення і освячення будівлі та дещо ширшу інформацію про причетність місцевої громади та будівничих і майстрів, які долучилися до її побудови та оздоблення. Розглянемо детальніше здобуту інформацію.

Документ з храму с. Вузлове (до 1946 р. село Холоїв⁹) гласить наступне [косою рисою розділені рядки оригіналу]: «За Понтифікату Його Св'я/тости Пія Х. — за володіння / Єго величества

⁸ Храм будувався упродовж 1997–2010 рр. 13.09.1998 р. Владика Михаїл Колтун освятив фундамент під будівництво храму. Настоятель храму – о. Роман Назаркевич.

⁹ Перша письмова згадка про Холоїв датується 1462 р. З середини XVII ст. до Другої світової війни Холоїв вважався містечком, в якому проживало у 1921 р. більше 8 тис. жителів. У період нацистської окупації село було спалене. З 1971 р. почалася реконструкція і у Радянський період перейменоване Вузлове було експериментально-показовим селом. У 2006 р. Дзьобан Т. і Лаба В. видали книжку «Історія села Вузлове (Холоїв)».

цісаря / Франц Йосифа I. — за архи/рейства Їх Високопреосвя/щенства митрополита Ан/рея графа Шептицького / за душ пастирства Всч. О. / Стефана Петрушевича¹⁰ / дня 7. Цвѣтня року Б. 1910 /в празник Благовіщення / Пресвятої Діви Марії / Вспр. О. Декан Михайл / Цегельский в сослуженю / холоївського пароха О. Сте-/фана Петрушевича і су/сїдних ОО: парохів сей / камінь угольний церкви сьв. / Великомученика Георгія / Благословив. / Холоїв 7 цвѣтня / 1910 /.../.../ о. Стефан Петрушевич – / парох Хілоєва/.../.../.../.../ Йосиф Білик / Начальник громади Холоїв /.../.../ Григорій Меркун / Будівничий.»

Отже документ від 7 квітня 1910 року констатує початок будівництва другої¹¹ в селі мурованої церкви. Варто згадати, що особливістю храму є запрестольний образ Христового Серця роботи Олекси Новаківського¹². Сьогодні відреставрований об'єкт експонується в храмі Всіх святих українського народу.

Наша інтерпретація тексту Потелицької знахідки наступна: «О Пресвятий / Господи Боже наш / Благослови літа вінець благодати / еси любящих благоліпіє дому Твого / [тр]удящихся укріпи. / На пам`ять грядучим поколінням / о цій новобудуючій ся церкві заложено / ... П'ять копулахь / крести зроблені / [у Львові] (Мих. Стефанівській), золочені (Стеф[аном...]), / освячені Преосвященним Єписк. Іоса[фатом] / [Коцило]вським з Перемишля вь дни 24. Юлія ... / року Божого за настоятеля пароха /ій о. дек. Мих. Дороцького и членовь / [коміте]ту будови тойже церкви: /о Стефана Лелика містопредсїдника Гр[игорія] / ...опляка і сина Онуфр. Григорія Лелика / ...и Григорія Потопляка сина Тим[офея] / ...анах мешкаючого и брательниковь / [Тимо]фея Лосяновича, Олекси Грицини и / ...ака. Дня 27 Юнія (10 VII нов. ст.) 19[28] р. / Сей дім Божій розпочато вь 1928 році.../ вь угольномь камени подь церквою у[кладено] / ...них и благомислящих громадянь.../ ...и власних церковних фондovь які /...во Духа.....рной) добровольних / [напис]анихь и спроданихь книжочок.../ в Америці і вь кінци и позост[алих] / ...фондовь перед велик ...19[36] /церковного.../...алю.ванихь зо суми 96000 /.../.../...Алекс. Пежанський .../...18000 злотих польських /...дарованими на місто /...для вжитку господарського...».

Отже зміст знахідки доносить громаді села Потелич інформацію від предків про те, що будівництво церкви було розпочато в 1928 р. під проводом пароха – отця Михайла Дороцького, а в 1936 р. церква була освячена Перемишльським Єпископом Йосафатом Коциловським¹³. Отець

¹⁰ Отець Степан Петрушевич (1855–1920) – представник галицького греко-католицького духовенства, громадсько-політичний діяч, делегат УНР ЗУНР, військовий капелан УГА, священник УГКЦ, старший брат Президента ЗУНР Євгена Петрушевича. Народився в с. Любинці або Дуліби Стрийського повіту в сім'ї священника (о. Омеляна). Дитинство провів у Бузьку. Навчався у народній школі Бузька, Львівській українській академічній гімназії. У Львові закінчив Богословські студії і був висвячений у 1879 р. Одружився з донькою ракобівтвіського пароха о. Івана Дороша. Працював у с. Семигинів Стрийського пов. (1879–80), с. Щирець Львівського пов. (1880–81), с. Покрівці Жидачівського пов. (1881–83), с. Польовому Радеківського пов. (1883–94). Був довголітнім парохом Холоєва (1894–1918). Заснував читальню «Просвіта». За його допомогою було засновано Повітово ощадничо-позичкову касу. Він був проповідником українських священників і учителів, що проводили національну роботу в повіті. [Дзьобан Т., Лаба В. Історія села Вузлове (Холоїв). – Л., 2006. – 302 с.; Блажейовський Д. Історичний шематизм Львівської архієпархії (1832-1944). – Т. 2. – К., 2004. – С. 348.]

¹¹ Перша дерев'яна триярусна церква Покрови пр. Богородиці побудована в 1724 р. У 1932 р. її розписав Юрій Магалецький в полтавському стилі із зображенням козаків і ченців в духовному одязі. Ймовірно іконостас пожертвував король Ян Собеський. Тепер прикрашають церкву фрески ХХ ст. Петра Холодного.

¹² Олекса Харлампійович Новаківський (1872–1935) – український живописець і педагог. Народився у с. Слободо-Ободівка (Вінницька область). Мистецьку освіту здобув, навчаючись в Одесі (1888–92) та у Кракові (1892–1900). З 1913 р. жив у Львові, куди переїхав за допомогою митрополита А. Шептицького. В 1913 р. заснував у Львові художню школу. У 1924–25 рр. очолював факультет мистецтва Львівського (таємного) Українського Університету. Помер у Львові, похований на Личаківському кладовищі.

¹³ Єпископ Йосафат Коциловський (світське ім'я – Йосип; 1876–1947) – церковний і громадський діяч, єпископ УГКЦ, доктор філософії (1903) і теології (1907), професор (1907). Народився на Лемківщині в с. Пакошівка поблизу м. Сянік (нині м. Санік, Польща).

Михайло Дороцький¹⁴ – автор багатьох релігійних книжечок¹⁵, тому припускаємо, що в «Посланні» згадується про кошти, виручені з продажу книжечки «Садочок українських католицьких святих» виданої у 1933 р. і використані для будівництва церкви.

Відчитані прізвища й сьогодні витають на теренах цього давнього поселення, згаданого вперше ще у Галицько-Волинському літописі¹⁶ (що входить до складу Іпатіївського літопису).

Реставрація цього документа була складною, адже привезений звиток бурого забарвлення, схожий на сигару довжиною 16 см, вилучений при ремонті храму виявився досить крихким. Як виявилось пізніше, в результаті нефахових маніпуляцій спрямованих на розгортання, частина об'єкта зруйнувалася. Окреслена реставраторами головна мета включала два напрямки: пластифікацію паперової основи, що дозволило б повернути аркуш до вихідного стану та збереження інформаційного наповнення (при наявності тексту). Припускалося, що текст може бути рукописним, а чорнило може бути нестійким до води. Перш, ніж накреслити план реставраційного втручання, відбувся активний пошук публікацій у спеціалізованій літературі, які б висвітлювали реставрацію аналогічних або подібних об'єктів. Як результат для зміцнення і пластифікації матеріалу, а також для закріплення чорнил було використано фракційний желатин. Після 8-годинного перебування об'єкта у розчині спостерігалось його розшаровування й визріла можливість розгортання. На жаль, його верхні шари були пошкодженими. Як було встановлено, це закінчення документа, а отже саме цю частину інформації була частково втрачено. При реставрації виявилось ще одне несподіване ускладнення – по лівому краю аркуша структура паперу виявилася помітно щільнішою, вирізнялася повздовжня темна пляма. Зважаючи на значну деструкцію та слабкість паперу, її залишено без спеціальної хімічної обробки, однак ця частина документа стала проблемною при дублюванні аркуша на нову основу (рівномісний, довговолокнутий папір). У цьому місці помітно слабке зчеплення склейки: папір дублюри набув пухирчастого вигляду. Окрім цього, навіть після тривалої консолідації документа між прокладками у пресі, аркуш знову скручувався, але тепер вже не впоперек, а вздовж. Утримування площинності забезпечила фіксація склом при вкладенні рукопису в раму. Сьогодні відреставрований об'єкт експонується у храмі Пресвятої Трійці.

Складність реставраційних дій великою мірою залежить від способу зберігання. Як показує практика, документи розташовані в захисних футлярах і замуровані у наріжному камені мають більший шанс на довгу мандрівку в майбутнє. Цьому сприяють менші коливання волого-температурного режиму, ізоляція від мікрофлори, ентомологічних шкідників, гризунів і т. ін. Знаходження таких документів повертає людство у минуле, відкриває енергетичну наповненість дійства побудови нового об'єкта.

Недаремно термін «Наріжний камінь», буквально Камінь заснування (івр. אבן הנדבך – Евен а-штія, араб. رخص – Сахрае.) сягає початку цивілізації. Його трактують як скеля на Храмовій горі у місті Єрусалимі, над якою розташовано Святеє Святих Єрусалимського храму [3]. Вважається вона наріжним каменем світобудови, оскільки саме з неї Господь почав Створення світу. Збережений до сьогодні цей потужний камінь розміром 17,7 x 13,5 м є найбільшою святинею в мечеті Купол Скелі,

¹⁴ Дороцький Михайло (1881–1952) – священик УГКЦ, громадський діяч західної Лемківщини (1910-і рр.), згодом Равщини, автор багатьох релігійних книжечок і пісень, відомий проповідник. В 1940–45 рр. відбув більшовицьке заслання. Одружений, народився в Улючі, що близько Сянока. Перед I Світовою війною був парохом в Злоцькмі над Попрадом, а після неї – в Потеличах, в околицях Рава Руської.

¹⁵ «Збірник проповідей на неділі і свята в році», «Ювілейна читаночка про св. словянських Апостолів Кирила і Методія» (1928 р.), «Садочок українських католицьких святих» (1933 р.), «Короткі розважання на Великий піст про сім терпінь (сім мечів болю) Матінки Божої» (1938 р.). Михайло Дороцький вів хроніку та написав історію власної парафії у с. Злоцькмі.

¹⁶ У 1262 р. в Потеличі зупинявся князь Данило Романович. У 1498 р. місту Потелич було надано Магдебурзьке право. Потелич стає одним із великих економічних центрів. Місто неодноразово зазнавало руйнування внаслідок нападу татар. У XVII ст., після перенесення головного торгового шляху, який з'єднував Люблін зі Львовом так, щоб він проходив через Раву-Руську, місто занепало і вже не відновило свого давнього значення.

всередині якої він височить на 1,25–2 метри. Камінь вважається священним, тому й оточений позолоченими ґратами, щоб ніхто до нього не торкався.

Список використаних джерел

1. Овчинников В. С. *Історія книги. Еволюція книжкової структури: навч. посіб.* / Володимир Овчинников. – Львів : Світ, 2005. – 420 с.

2. Григорацук І. У Чернівцях здійснять реконструкцію єврейського шпиталю [Електронний ресурс] / І. Григорацук. – Режим доступу: <http://bukpravda.cv.ua/statti/misto/item/6690> (дата звернення: 20.07.15). – Назва з екрану.

3. Наріжний камінь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org> (дата звернення: 23.07.15). – Назва з екрану.

УДК 025.85

Пігель І. М.

Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РЕСТАВРАЦІЇ РУКОПИСНИХ ДОКУМЕНТІВ XVI–XVII СТ.

Наведено відомості щодо видів пошкодження пам'яток писемності. Автор описує реставраційні заходи для документів з пошкодженою матеріальною основою виконані задля збереження автентичного вигляду історичних рукописних документів.

Ключові слова: рукописні документи, мікологічні пошкодження, залізоголове чорнило, реставрація.

Pigel I.

CURRENT ISSUES OF RESTORATION OF HANDWRITTEN DOCUMENTS FROM THE 16TH AND 17TH CENTURIES

This article provides information on types of damage of handwritten documents. The author describes measures for restoration of documents with damaged material basis to preserve the authentic look of the handwritten historical documents.

Keywords: handwritten documents, mycological damage, iron gall ink, restoration.

У пам'яті людства багато прикладів пошкодження, руйнування і загибелі пам'яток писемності та друку. Давні рукописні документи із незадовільним станом збереження досить часто зустрічаються в архівній та бібліотечній практиці. Вони перебувають в аварійному стані, який характеризується ураженням мікрофлорою, значною деструкцією паперу і великими втратами матеріальної основи документів. Біохімічна деструкція паперу проходить дуже швидко і незворотно. Біологічні пошкодження, різнокольорові нашарування колоній бактерій та міцелію грибів, пігментні плями, вицвітання тексту та барвників, цементовані сторінки і цілі блоки, перфорація, ламкість, випадіння та втрати окремих фрагментів чи цілих аркушів документів. Це опис стану збереження документів, які потребують негайної реставрації.

У відділі наукової реставрації та консервації рідкісних видань ЛННБ України ім. В. Стефаника проведено дослідження та реставрацію рукописних документів XVI–XVII ст. Серед них і «Збірник польських універсалів», який зберігається у фонді Осолінського. Книга